

Magyar Mózes és a vallási tisztaság kérdése

Ruzsa György

Magyarország a XI. században széleskörű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett. A Kijevi Russzal, vagyis a Kijevi Állammal is voltak figyelemreméltó kulturális kapcsolatai.¹ A XII. század elején három magyar testvér ment Kijevbe: Magyar Mózes (Mojszej Ugrin), Magyar György (Georgij Ugrin) és Magyar Efrem (Jefrem Ugrin).² Előkelő származásúak lehettek, hiszen mindannyian magas tisztségeket töltöttek be ott. Magyar Mózes tekintélyes harcos volt, Magyar György a kijevi fejedelmi udvarban szolgált, közvetlenül Szent Borisz fejedelem mellett „otrok”-ként, vagyis nemesi, főúri szolgaként. Magyar Efrem is Szent Borisz fejedelemnél szolgált. Rangja istálló-mester volt. Az istálló-mester igen megbecsült és magas beosztásnak számított, s tegyük hozzá, hogy ekkortájt a harci lovak tenyésztésében a magyarokat a legjobbaknak tartották.

Nem tudjuk pontosan, hogy milyen körülmények között kerültek e testvérek a kijevi udvarba, de feltételezhetjük, hogy Magyarország és a Kijevi Fejedelemség közti jó diplomáciai kapcsolatok keretében. Az orosz krónika megemlíti, hogy Vlagyimir fejedelem „békében és szeretetben” élt Szent István királlyal,³ és hogy 1000-ben követek érkeztek a Ruszba „a cseh és a magyar királyoktól”.⁴ Érdekes V. M. Potyin orosz kutatónak az a megállapítása is, mely szerint a régészeti feltárások során igen sok magyar pénzérmét találtak a kelet-európai síkságon, és ez arra utal, hogy Szent István és I. András korában élénk kapcsolatok voltak Magyarország és a Kijevi Rusz között.⁵ E korszak nagy tisztelettel övezett három magyar fivérét⁶ később az orosz ikonfestészetben — bár ez kevésbé ismert — többször is ábrázolták. E fivérek közül talán Magyar Mózes lett a leghíresebb. Magyar nyelven kitűnő könyv is jelent meg róla.⁷

Magyar Mózes részletes hagiográfiáját a Kijevi Barlangkolostor *Paterikon*-ja őrizte meg.

¹ ДАРКЕВИЧ 1966; ЛАЗАРЕВ 1970; Д. РУЖА 1975, 1976. Az utóbbi évekből különösen Font Márta kutatásai jelentősek. Ezek közül kiemeljük FONT 2015-öt.

² E három testvér régi orosz ábrázolásairól: RUZSA 2011, 2012.

³ АДРИАНОВОЙ-ПЕРЕЦ 1950: 86.

⁴ Полное собрание русских летописей. т. IX. Спб., 1862, 68.

⁵ ПОТИН 1968: 221. 28. kép.

⁶ IMRÉNYI 2000; RUZSA 2000; ЛЕПАХИН 2001a.

⁷ IVANCSÓ 1997. Lásd még többek között: PÉTERFALVY 1973; IGLÓI 1962; RUZSA 1974, 1978, FERINCZ 1998; ФЕРИНЦ 1993, 1996; ЛЕПАНІН 1995; ЛЕПАХИН 2001b, 2002; VUKOVICS 2002.

Íme ezt tudjuk erről a Szent Mózesről. Magyar származású volt, kegyeltje Szent Borisznak, és fi-vére annak a Györgynek, akire ez a fejedelem arany nyakláncot [pontosabban: *grivná-t*]⁸ helyezett, s akit a fejedelemmel együtt öltek meg az Altánál: levágták a fejét az arany nyakláncért [*grivná-ért*]. Akkor egyedül ez a Mózes kerülte el a keserű halált ... [Egy a lengyelekkel vívott csata után] az elhurcoltak között volt Szent Mózes is. Kezét-lábát vasba verték, és így vezették. Nagyon őrizték, mert erős testű és szép arcú ember volt. Ezt a gyönyörűségesen szép fiatal férfit meglátta egy előkelő és gazdag fiatalasszony, akinek nagy hatalma volt. Mózes szépsége magával ragadta lelkét, és a szenvedélyes vágy sebet ejtett szívében. [...] [Az asszony] szégyentelenül akarta őt a bűnbe rángatni. Egyszer parancsára Mózeset erőszakkal melléje fektették az ágyba. Az asszony csókolgatta és ölelgette, de így sem tudta magának megnyerni. A szent ily szavakkal fordult az asszonyhoz: „Hiába minden fáradozásod. Ne hidd, hogy ostoba vagyok, vagy nem tudom megtenni azt, amit tőlem kívánsz; de istenfélelemből undorodom tőled mint tisztátalantól.” Ezt hallván, a lengyel asszony megparancsolta, hogy naponta száz csapást mérjenek Mózesre, és aztán vágják le titkos szerveit, a következőket mondva: „Nem kímélem meg szépségét, hogy mások se élvezhessék azt.” És úgy feküdt Mózes, mintha meghalt volna, folyt a vére, alig lélegzett. [...] Szent Mózes sebeitől fölépülván, eljött a Legszentebb Istenszüllőhöz, a szent Barlangkolostorba, ahol Krisztus győzedelmes és bátor katonájaként viselte mártíromságának sebeit és hitvallásának koronáját.⁹

Szent Magyar Mózes 1041-ben hunyt el a Kijevi Barlangkolostorban. Sírja ma is látható itt (*1. kép*), és sokan zarándokolnak hozzá. Koporsója fölött van ikonja. 2005-ben a kolostor Szent Magyar Mózes ereklyéjének egy kis darabját a budapesti Petőfi téri Nagyboldogasszony Magyar Ortodox Egyházközségnek ajándékozta.

⁸ Az eredeti, orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelvű szövegben a *grivna* szó szerepel. Ezt a régebbi fordítások általában nyakláncnak nevezik, mint például Iglói Endre fordításai is. Ő egyébként a Kijevi Paterikon Szent Magyar Mózesről szóló egész fejezetét kitűnően és művészi érzékenységgel ültette át magyar nyelvre. Mi is ezt a magyar fordítást használjuk. Újabban LEPAHIN Valerij (1998: 72) Magyar Györgyről szóló tanulmányában a *grivná-t* továbbra is „tömör aranyból kovácsolt nyaklánc”-ként értelmezi. Ezt később is megismétli, amikor Polgár Györgyivel írt tanulmányában a *grivná-t* „erős, kovácsolt arany nyakláncra függő díszes arany nyakékként” mutatja be (LEPAHIN — POLGÁR 1999: 209). Valójában a *grivna* (oroszul гри́вна) fém abroncs, melyet a középkorban, a keleti szláv területeken ékszerként a nyakon hordtak. Nyakperecnek is nevezhetjük. MURAI Teréz (2000) fordításában már így szerepel. Az utóbbi évtizedek ásatásai során számos *grivna* került elő a Kijevi Fejedelemség területén. Több közöttük a nem teljes kört alkotó, sodrott, vastag fémszálból készült alkotás.

⁹ „О блаженном Моисее Утрине — Szent Magyar Mózesről”, in IGLÓI — MISLEY 1979: 76–82.

1. kép. Szent Magyar Mózes sírja a Kijevi Barlangkolostorban. (Fotó: Legeza László)

Szent Magyar Mózesnek orosz földön igen nagy kultusza alakult ki. Számos egyházi dicsőítő ének emeli ki e szent szerzetes értékeit, életszentségét. Az első tropár így hangzik:

Téged mint második Józsefet, tisztaság és szüzesség nagy harcosa, mi bűnösök, szent énekekkel dicsőítve, minden tiszteletre méltó és angyalhoz hasonló Mózes, buzgón kérünk: imádd Krisztus Istent, hogy orvosolja minden szenvedélyünket és adj meg a nagy kegyelmet!¹⁰

Az „Uram Tehozzád” utáni harmadik *sztihira* első hangja így dicsőíti Magyar Mózes: „A legszentebb Lélek kegyelme költözött tiszta lelkedbe.”¹¹ Egy másik — Dicsőség kezdetű — *sztihira* hatodik hangja, mely szintén az „Uram Tehozzád” utáni olyan képet alkalmaz rá, amely az orosz szentek tiszteletében igen ősi: Mózes

¹⁰ IVANCSÓ 1997: 53.

¹¹ IVANCSÓ 1997: 55.

„koszorús győztesként mutatkozott” (Венценосец показася).¹² A kánon pedig így emlékezik meg róla: „Dicsérjük a legszentebb Háromságot, mert nekünk adta a világ világítóját, Mózes atyánkat, akinek nyári emlékét ünnepelve, az Atyát és a Fiút és a Szentlélek egy Istenségben, hívek, egybőlcsességileg, magasztaljuk.”¹³

Annak a sokat szenvedett szentnek, akinek évszázadok során ily jelentős liturgikus tisztelete alakult ki, akit a tisztaság és szüzesség nagy harcosának, a szenvedélyek orvoslójának, a világ világítójának neveztek, érthető, hogy ábrázolásai is kiemelkedő jelentőségűek lettek.

Több *podlinnyik* vagyis *herminia* foglalkozik Szent Magyar Mózessel. Az egyik XVIII. századi *podlinnyik* többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy mártíromságára tekintettel sápadt arccal és rövid szakállal kell ábrázolni.¹⁴ Egy viszonylag új ikonfestő kézikönyv, mely bizonyos régi hiedelmek alapján és egyben a korábbi *herminiá*-k figyelembevételével készült, még azt is leírja, hogy Magyar Mózes testszínét sárgás-lilára kell festeni, mert Szent Magyar Mózes Csodatévő Atya „magyar típusú, és ez a néptörzs a test sárgás-lila színével tűnik ki.”¹⁵

Ábrázolásai közül különösen figyelemre méltóak a Kijevi Paterikon 1661-es, 1759-es és 1777-es (2. kép) kiadásában¹⁶ lévő fametszetek. Mindegyik középső részében a szent álló alakja látható, és ezt az ábrázolást két oldalt és lent kis képek sorra keretezi, melyek a szent élettörténetét mutatják be. Mindegyik külön-külön kis *klejmo*-n, vagyis szegélyképen ábrázolja a megkísértés jelenetét, amelyben az asszony — ahogy a *Paterikon* írja, „ölelgetve” — próbálja bűnre csábítani. Ugyancsak külön *klejmo*-n jelenítik meg a tisztaságát megőrzött szent megbüntetését, vagyis annak azt a részét, amikor botokkal megverik. A Barlangkolostori Paterikon különböző kiadásában Szent Magyar Mózest a címoldalon is ábrázolják többek között Barlanglakó Szent Antal (Antonyij) (†1073) és Barlanglakó Szent Teodóz (Feodoszij) (†1074) kolostoralapítók társaságában.

Szent Magyar Mózes egyik legjelentősebb ikonábrázolása 1677-ben készült és a Tveri Képtárban látható.¹⁷ Az ikonfestők neve is ismert: Sz. Usakov és G. Zinovjev. Ezen az ikonon közepén Szent Vlagyimir kijevi fejedelem álló alakját láthatjuk, jobbán Szent Magyar Mózest, balján pedig Novotorzsoki Szent Arkagyijt. Fent Isten-szülő „a Jel” ikon felhőkön. A három szent kiválasztása azzal magyarázható, hogy Szentéletű Magyar Mózes eredetileg a kijevi udvarnál szolgált, Novotorzsoki Szent Arkagyij pedig Szentéletű Magyar Mózes testvérének, Szentéletű Magyar Efremnek volt a tanítványa.

¹² IVANCSÓ 1997: 57.

¹³ IVANCSÓ 1997: 67.

¹⁴ Сводный иконописный подлинник XVIII века по списку Г. Филимонова. Москва, 1874 p. 399.

¹⁵ ФАРТУСОВ 1910: 364.

¹⁶ VUKOVICS 2002.

¹⁷ RUZSA 1974.

2. kép. Szent Magyar Mózes. Kijevi Paterikon. 1777.

Ugyancsak Szimon Usakovnak, az Oruzsejnaja Palata vezető ikonfestője nevéhez kötődik egy — valószínűleg a mester tágabb köréhez kapcsolódó — aprólékosan megfestett, igen jó minőségű ikon, mely „A barlangkolostori csodatévők dicsőítik a Szentséges Istenszülőt” elnevezéssel vált ismertté (3. kép).¹⁸

¹⁸ A barlangkolostori csodatévők dicsőítik a Szentséges Istenszülőt. 1686. Fa, tempera. 146 x 132 cm. Restaurálás alatt. Restaurátor: Sz. V. Ramp. „Rosztovi Kreml” Múzeum. Ltsz. 1105.

3. kép. A barlangkolostori csodatévők dicsőítik a Szentséges Istenszülőt. 1686. Fa, tempera. 146 x 132 cm. Restaurálás alatt. Restaurátor: Sz. V. Ramp. „Rosztovi Kreml” Múzeum. Ltsz. 1105. (Fotó: Spitzer Fruzsina)

Ezen az 1686-ban készült ikonon középen, lent a Kijevi Barlangkolostor Istenszülő Elszenderedése Székesegyházának ábrázolása látható, melyből szőlőindák nőnek ki utalva Krisztus szavaira (J 15,1): „Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlőműves.” A templom mellett a kolostor alapítói, Baranglakó Szent Antal és Baranglakó Szent Teodóz. A templom fölött egy Istenszülő „a Jel” ábrázolás, fölöt-

te a Szentlélek galamb alakjában, legfőlül pedig Szabaóth alakja. Így alakul ki egy sajátos Szentháromság-kompozíció. A szőlőindákon öt-öt félalakos imádkozó, barlangkolostori szentet látunk. Szent Magyar Mózes a bal oldalon helyezkedik el, alulról a harmadik félalakos szent. A bal oldalt ábrázolt szentek közül csak az ő kezében van írástekercs. Az ikonográfiai kompozíció alapjául a *Kijevi Paterikon* 1661-es kiadásának *frontispicium*-a szolgált.

A távoli, Kelet-szibériai Irkutszki Regionális Művészeti Múzeum is őriz egy Szent Magyar Mózes-ábrázolást (4. kép).¹⁹ Az ikon a Kijevi Barlangkolostor csodatévő szentjeit mutatja be. Az ikont 1771-ben festették (jobbra lent olvasható a dátum: ПИСАНЬ В 1771 ГОДА ФЕВРАЛЯ 19 ДНЯ). Középen a Kijevi Barlangkolostor Istenszülő Elszenderedése Székesegyháza látható, fölötte két angyal tartja Az Istenszülő elszenderedésének kijevi csodatévő ikonját. A nagyszámú kijevi csodatévő szent között Szent Magyar Mózeset itt is a bal oldalon ábrázolták. Arca kissé takarva alulról a harmadik sorban, balról harmadikként látható. Felmerül a kérdés: a messzi Kijevből hogyan kerülhettek nagyobb számban ikonok Irkutszkba. Válaszként fel kell figyelünk arra, hogy a XVIII. században Irkutszknak több ukrainai származású püspöke volt, nevezetesen Innokentyij Kulcsickij, Innokentyij Nyerunovics, Szofronyij Kriszaljovszkij, Mihail Mitkevics és Venyiamin Bagrjanszkij.²⁰ Mindenesetre elmondhatjuk, hogy Szent Magyar Mózes híre még a távoli Bajkál-tó vidékére is eljutott.

¹⁹ A Kijevi Barlangkolostor csodatévő szentjei. 1771. Fa, tempera. 90 x 65 cm. Irkutszki Regionális Művészeti Múzeum, Irkutszk. Ltsz. И 42.

²⁰ Крючкова 1991: 62. A szerző itt mond hálás köszönetet I. N. Buhancova muzeológusnak, aki lehetőséget adott a múzeum raktári anyagának tanulmányozására.

4. kép. A Kijevi Barlangkolostor csodatévő szentjei. 1771. Fa, tempera. 90 x 65 cm. Irkutszki Regionális Művészeti Múzeum, Irkutszk. Ltsz. II 42. (Fotó: Spitzer Fruzsina)

Végezetül — érdekességképpen — megemlíthetjük, hogy Szent Magyar Mózes kijevi barlangkolostori szerzetestársait Baranglakó Szent Antalt és Barlanglakó Szent Teodózt réz tetraptichonok negyedik tábláján is ábrázolják.²¹ A tábla bal alsó mezőjében a Szmolenszki Csodatévő Istenszülő ikon tiszteletét látjuk. Az ikon mellett félalakban Kijevi Barlanglakó Szent Antalt és Kijevi Barlanglakó Szent Teodózt jelenítették meg.

²¹ Például: Iparművészeti Múzeum, Budapest, Ltsz. 58.330., Ltsz. 70.22., Ltsz. 69.940., Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1887. Ltsz. 115. 7. stb.

Lejjebb négy szent szerzetes egészalakos képét találjuk. A zömében XVIII. és XIX. századi tetraptychonok így őrzik meg a XI. századi, igen jelentős kulturális értékekkel rendelkező — és a vallási tisztaság kérdésében is kiemelkedő — kijevei szerzetesi világot.

Bibliográfia

- АДРИАНОВОЙ-ПЕРЕЦ, В. П. (szerk.) 1950. Повесть временных лет. ч. I. Текст и перевод. (Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова.) Москва–Ленинград.
- ДАРКЕВИЧ, В. П. 1966. Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.). Москва.
- ФАРТУСОВ, В. Д. 1910. Руководство к писанию икон святых божиих в порядке дней года. (Опыт пособия для иконописцев). Москва.
- ФЕРИНЦ, И. 1993. „Моисей Угрин и его братья”, *Studia Slavica Hung.* 38/1–2, 19–25.
- ФЕРИНЦ, И. 1996. Жизнь преподобного Моисея Угрины. [Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica. XXIV.] Szeged.
- FERINCZ István 1998. „Magyar Mózes és Efrém — az ortodox egyház szentjei”, *Aetas. Történettudományi folyóirat* 1998/1, 67–71.
- FONT Mária 2015. „A Kijevei Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején: Szent Istvántól Kálmánig”, in *Régmúlt idők elbeszélése: a Kijevei Rusz első krónikája*. (Magyar Östörténeti Könyvtár 30) Balassi Kiadó, Budapest. 303–315.
- IGLÓI Endre 1962. „Magyar Mózes legendája”, *Filológiai Közöny* 1962/1–2, 1–16.
- IGLÓI E. — MISLEY P. (szerk.) 1979. Древнерусская художественная проза. *Régi orosz széppróza*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- IMRÉNYI T. (szerk.) 2000. *Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő*. Magyar Ortodox Egyházmegye, Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, [h.n.].
- IVANCSÓ I. 1997. *Magyar Mózes liturgikus tiszteletének tükrében*. Szent Atanáz Görög Katolikus Hit tudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- КРЮЧКОВА, Т. А. 1991. Иркутские иконы. Иркутский областной художественный музей, Москва.
- ЛАЗАРЕВ, В. Н. 1970. Искусство средневековой Руси и Запад (XI–XV вв.). Москва.
- LEPAHIN, V. 1995. „Szentéletű Magyar Mózes — a második József”, in H. Tóth Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. JATE Szláv Filológiai Tanszék, Szeged. 45–54.
- LEPAHIN, V. 1998. „Georgij Ugrin, azaz Magyar György — az alig ismert szent”, *Aetas. Történettudományi folyóirat* 1998/1, 72–78.
- ЛЕПАХИН, В. 2001a. „Заметки о возрасте трех братьев венгров — Ефрема, Моисея и Георгия — и времени их прихода на Русь”, *Studia Slavica Hung.* 46/3–4, 271–276.
- ЛЕПАХИН, В. 2001b. „Образ прп. Моисея Угрины в произведении XVII века «Стих о злой траве шихе» и в комментариях В. В. Розанова начала XX века”, *Studia Slavica Savariensia* 1–2, 177–188.
- ЛЕПАХИН, В. 2002. „Мойсей Угрин — другий або інший Йосип”, in *Історія та сучасність християнства*. Одеса. 13–24.
- LEPAHIN, V. — POLGÁR Gy. 1999. „Források Szentéletű és istenhordozó Magyar Efrém atyánk, torzsoki csotatévő Legendájához”, in V. Lepahin (szerk.) *Órosz irodalom és ikonfestészet. Órosz irodalom és kultúra*. (Tanulmányok, források I) JATE Szláv Intézet, Szeged. 208–221.
- MURAI Teréz (ford.) „Szentéletű Magyar Mózes”, in IMRÉNYI 2000: 71–77.

- PÉTERFALVY János 1973. „Magyar Mózes”, *Történelmi Szemle* IV/4, 311–330.
- Полное собрание русских летописей. т. IX. Спб., 1862. р. 68.
- ПОТИН, В. М. 1968. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. Историко-нумизматический очерк. Ленинград.
- RUZSA György 1974. „Magyar Mózes. Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja”, *Vigilia* 7, 454–455.
- РУЖА, Д. [Ruzsa Gy.] 1975. Русско-венгерские художественные отношения в средние века (XI–XIV века). Тип, ХОЗУ Минстроя СССР, Москва.
- РУЖА, Д. [Ruzsa Gy.] 1976. „К изучению русско-венгерских художественных отношений XI–XIII веков”, in С. ДМИТРИЕВ (szerk.): Проблемы истории СССР. сборник V. Издательство Московского университета, Москва. 447–460.
- RUZSA György 1978. „Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn”, *Acta Historiae Artium* 24/1–4, 297–304.
- RUZSA György 2000. „Magyar szentek az ortodox művészetben”, in CSÉFALVAY P. — KONTSEK I. (szerk.): *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. Keresztény Múzeum, Esztergom. 89–95.
- RUZSA György 2011. *Az orosz ikon magyar kapcsolatai*. Sztarstudio, Gödöllő.
- RUZSA György 2012. „Az orosz ikonfestészet ikonográfiájának Szent István kori forrásai: Megjegyzések Magyar Mózes, Magyar György és Magyar Efrém ikonográfiájához”, in GÁTI J. (szerk.): *Allamalapítástól egyetemalapításig: Tudományos közlemény Szent István koronázásának 1010., az Óbudai Egyetem újjáalapításának 600. évfordulója alkalmából*. Óbudai Egyetem, Budapest. 153–178.
- VUKOVICS K. 2002. „Szent Magyar Mózes a „Kijevei Paterikon”-ból”, in CSÉFALVAY P. (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millenium*. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, Budapest. 92–93.